

Stanisław Maj

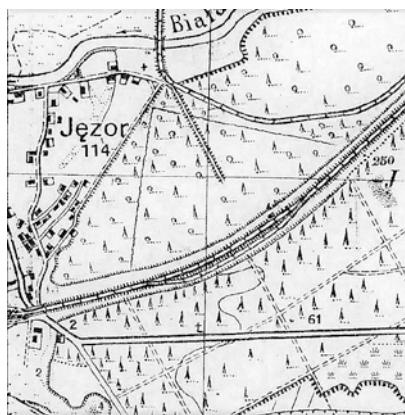
Kraków

O ZWYCIĘSTWIE MARCINA KASPRZAKA NAD WŁADYSŁAWEM JAGIEŁŁĄ
WSPOMNIENIA WŁASNE I NAJWCZEŚNIEJSZA HISTORIA SZKOŁY
PODSTAWOWEJ NR 21 W JĘZORZE

Zajmując się od pewnego czasu historią Jęzora, małej miejscowości na skraju Małopolski zamierzałem opracować także historię tamtejszej szkoły. Jak do tej pory zamierzeń tych nie zrealizowałem. Opracowałem jedynie zarys najwcześniejszych jej dziejów w pierwszych kilkudziesięciu latach XX wieku. Nadaje się on jako tło do – moim zdaniem – ważnego wspomnienia związanego ze szkołą.

Należałem do jednego z ostatnich roczników, który uczył się w starym budynku szkoły. Miały w nim lekcje jedynie pierwsze i drugie klasy. Budynek znajdował się i znajduje się jeszcze dziś na skraju Jęzora, poza linią kolejową Mysłowice – Kraków. Aby do niego dotrzeć trzeba było pokonać dość długą dla małych dzieci drogę, która dodatkowo nie była bezpieczna. Przebiegała tuż obok szosy znanej od wielu lat z licznych wypadków, z których większość miała miejsce niemal obok szkoły. Droga przebiegała tu pod wiaduktem i niemal natychmiast skręcała ostrym łukiem, a my chodziliśmy poboczem. Chyba nic z tego okresu życia nie utkwiło mi bardziej w pamięci niż to zagrożenie.

Pewnie dlatego nigdy nie przeszedłem na drugą stronę szosy, gdzie w dwupiętrowym budynku, należącym wcześniej do Gwarectwa Jaworznickiego, uczyli się starsi koledzy. Z niepokojem myślałem o przyszłości, kiedy nikt nie będzie mnie odprowadzał, a ja będę musiał jednak tam pójść. Zastanawiałem się czy prędzej urośnie budowana od jakiegoś czasu w centrum Jęzora szkoła, czy raczej ja sam. Miałem szczęście – chyba jeszcze przed

Fragment mapy z 1944 roku [w:] Topographische Karte Ostdeutschland, 1944, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego

Budynek nowej szkoły w latach sześćdziesiątych XX w. Zasoby <https://fotopolska.eu> (dostęp 20.07.2022)

zakończeniem drugiej klasy oznajmiono nam, że przeprowadzamy się na nowe miejsce¹. Nie wszystko dziś dobrze pamiętam. Ze starej szkoły zabraliśmy jakieś drobiazgi. Wydaje mi się, że były to kałamarze, kreda i dzienniki lekcyjne. Uformowani w wielki pochód opuściliśmy znane budynki i po pół godziny byliśmy w nowych. To był bardzo radosny dzień. Wielkie emocje i wielkie nadzieje nie sprzyjały refleksjom, a tymczasem na naszych oczach działały się inne rzeczy. Dziś określiłbym to jako działania zmierzające do zmiany kodu kulturowego. Korzystając z przeprowadzki zmieniono nam patrona szkoły. Przestał nim być Władysław Jagiełło. Zamiast niego naszym wzorem miał być Marcin Kasprzak.

Wielokrotnie wracałem myślami do tamtych chwil i zadawałem sobie wciąż te same pytania: Co może dostrzec uczestnik historii? Co warta jest jego relacja? Co warunkuje niezakłócony ogląd świata? Podówczas widziałem tylko poprawę uczniowskiego bytu i nie zdawałem sobie sprawy z mniej widocznych ale istotnych zmian, które ostatecznie zadecydowały o wartości edukacji.

NAJWCZEŚNIEJSZA HISTORIA SZKOŁY PODSTAWOWEJ W JĘZORZE

Szukam usprawiedliwienia dla mojej ówczesnej pomyłki i znajduję je w najstarszej historii szkoły, na którą składały się lata nauczania w najcięższych warunkach.

Na własną szkołę Jęzor czekał długo. Początkowo, ten kto chciał się uczyć, musiał iść lub jechać do Jaworzna. W 1826 roku rejon szkolny, do którego należał Jęzor, obejmował: wieś Jaworzno z kolonią górniczą oraz Dąbrowę z przysiółkami łącznie prawie 300 domów. Szkoła w Jaworznie

¹ Było to 27 stycznia 1960 roku zob. A. Urgacz-Szczęsna, *110 lat szkoły w Jęzorze*, 2015, Pozyskano z klubzaglebiowski.wordpress.com (dostęp 20.07.2022)

przez kilkanaście lat nie miała swojej siedziby i funkcjonowała w różnych lokalach zastępczych. Budynek szkolny powstał tu dopiero w 1837 roku. Wybudowano go na terenie znajdującym się w pobliżu kościoła parafialnego w Jaworznie². Zwiększająca się liczba uczniów wymusiła w 1843 roku podział rejonu szkolnego i wydzielenie z niego wsi Dąbrowa wraz z przysiółkiem Jęzor. Mniej więcej w tym czasie wybudowano w Dąbrowie szkołę. Teraz dzieci z Jęzora miały nieco bliżej³. Warto w tym miejscu wspomnieć, że pomimo trudności, w latach 1880–1890, w jaworznickim rejonie szkolnym poziom analfabetyzmu był tylko nieco większy niż w najlepszych galicyjskich okręgach – krakowskim i lwowskim⁴.

Nie wiadomo kiedy dokładnie powstała szkoła na terenie Jęzora. Oparty na spisie skorowidz gminny Galicji z 1900 roku podaje, że istnieje tu jednoklasowa szkoła⁵. Sądzę, że wiadomość tę należy odnieść do roku publikacji (1907), a nie roku przeprowadzenia spisu (1900). Zazwyczaj utworzenie szkoły wynikało z inicjatywy lokalnego koła Towarzystwa Szkoły Ludowej. Koło takie miało powstać 20 kwietnia 1905 roku⁶. Nieco informacji na ten temat dostarcza „Wielkopolanin” pisząc: „Przybyło tam [do domu znanego działacza polskiego Adama Postracha – przyp. autora] 3 delegatów z Krakowa, wysłanych przez Towarzystwo szkoły ludowej. Uchwalono utworzyć filię Tow.”, ale nie podając dokładnej daty wydarzenia⁷. Koło nie utrzymało się długo, gdyż „nie mając warunków bytu” zostało rozwiązane 18 listopada 1906 roku w czasie posiedzenia V zjazdu delegatów kół TSL okręgu krakowskiego⁸. Tymczasem nie można określić wpływu koła na dalsze wydarzenia. W 1905 roku c.k. Rada szkolna krajowa podjęła uchwałę o utworzeniu szkoły w Jęzorze. Wkrótce – 15 września tegoż roku – c.k. Rada okręgowa w Chrzanowie ogłosiła konkurs w celu stałego obsadzenia posady nauczyciela w 1-klasowej szkole „na przysiółku Jęzor”. Nauczyciel miał otrzymywać pobory III klasy⁹. Konkurs ponowiono 25 lutego 1907 roku oferując nauczycielowi oprócz poborów dodatkową sumę 240 K rocznie z miejscowego funduszu szkolnego¹⁰. Prawdopodobnie o chętnego było trudno. Nie wiadomo

² M. Leś-Runicka, *Historia szkolnej edukacji w Jaworznie do 1945 roku*, Jaworzno 2004, s. 131.

³ Tamże, s. 132.

⁴ Tamże, s. 84.

⁵ *Skorowidz gminny Galicji: opracowany na podstawie wyniku spisu ludności z dnia 31.12.1900*, s. 116.

⁶ sp21sosnowiec.superszkolna.pl (dostęp 20.07.2022).

⁷ *Z Galicji*, „Wielkopolanin”, R. 24: 1906, nr 48, s. 3.

⁸ *Sprawozdanie z posiedzenia V Zjazdu delegatów Kół T.S.L. okręgu krakowskiego*, „Przewodnik Oświatowy. Organ Towarzystwa Szkoły Ludowej”, 1907, nr 1, s. 47.

⁹ *Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji*, 1905, nr 23, s. 388; nr 45, s. 445; „Gazeta Lwowska”, 1905, nr 190, s. 5.

¹⁰ *Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji*, 1906, nr 7, s. 117.

kto został pierwszym nauczycielem w Jęzorze. Być może był to Klemens Zbylut wymieniony w galicyjskich schematyzmach jako nauczyciel nadetatowy 1-klasowej szkoły w Jęzorze w latach 1906 i 1907¹¹. Budynek szkoły powstał znacznie później. Dopiero w 1907 roku c.k. Rada szkolna miejscowa w Jaworznie wystosowała petycję do Sejmu Krajowego za pośrednictwem posła – księdza Gabryla. Sfinansowanie budowy szkoły miało pochodzić bądź z funduszy centralnych, bądź lokalnych¹². Najprawdopodobniej zaczął ją budować w 1908 roku, za swoje pieniądze ówczesny sołtys Jęzora Bester. Jego zamiarem było przekazanie szkoły na własność gminy¹³.

Od sierpnia 1907 roku kierownikiem 1-klasowej szkoły w Jęzorze był nauczyciel Rudolf Lubaczewski¹⁴. Początkowo pracował sam¹⁵. Od 1910 do 1912 roku wspomagała go nauczycielka nadetatowa Marya Kadulska vel Kawulska¹⁶, a od 1913 – Marya Cynkówna¹⁷. Ta ostatnia pracowała na Jęzorze wraz z Rudolfem Lubaczewskim co najmniej do 1914 roku¹⁸.

Działalność nauczycieli nie ograniczała się do szkoły. 23 stycznia 1910 roku Rudolf Lubaczewski urządził jasełka dla robotników. Przedstawienie przygotowane było niezwykle starannie. Zadbano o dekorację sceny oraz stosowne kostiumy dla kilkudziesięciorga dzieci. Największe wrażenie na zebranych licznie widzach wywarła scena, kiedy przy żłóbku wypowiedziano krzywdy braci z zaboru pruskiego. Na zakończenie dzieci zaśpiewały *Boże coś Polskę*¹⁹.

Rudolf Lubaczewski był także współorganizatorem teatru i chóru włościańskiego w Jęzorze. Oba powstały 24 marca 1912 roku. W skład zarządu weszli: Wacław Tryner (przewodniczący), Michał Pyrgies (zastępca), Rudolf Lubaczewski (sekretarz i kierownik artystyczny), Franciszek Dukiel (skarbnik), Antoni Tryner (kierownik muzyki), Piotr Ornacki, Andrzej Miszczyński, Stanisław Szafraniec, Roman Pasek i August Smagacz. Zespół utworzyło

¹¹ Schematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim, 1906 i 1907, s. 570.

¹² Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego. 31. Posiedzenie III. Sesji VIII. Peryodu Sejmu Galicyjskiego z dnia 1. Października 1907, s. 2020

¹³ „Straż nad Odrą”, R. 6: 1908, nr 40, s.3.

¹⁴ Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji, 1907, nr 20, s. 348; Słowo Polskie (wydanie popołudniowe), 1907, nr 386, s. 6; Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji, 1907, nr 20, s. 347–348.

¹⁵ Schematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim, 1909, s. 620

¹⁶ Tamże, 1910, s. 620; 1911, s. 659; 1912, s. 658.

¹⁷ Tamże, 1913, s. 723.

¹⁸ Tamże, 1914, s. 733.

¹⁹ „Górnoślązak”, R. 9: 1910, nr 29, s.3.

36 osób. Wpisowe wyniosło 50 halerzy, a składka roczna 6 koron²⁰. Inicjatywa okazała się udana – po kilkunastu latach zarówno teatr jak i chór nadal funkcjonowały²¹. W 1912 roku szkoła w Jęzorze została zakwalifikowana jako dwuklasowa i jako taka funkcjonowała do 1914 roku²². Rok przed wybuchem wojny do szkoły uczęszczało około 100 dzieci²³.

Wybuch I wojny światowej przerwał naukę. Szkołę zajęli żołnierze austriacy. Naukę podjęto ponownie po roku, 30 sierpnia 1915²⁴. Niestety nie wiadomo, kto wówczas nauczał. Wraz z rozrastaniem się Jęzora w szkole przybywało uczniów. W 1922 roku było ich 234, a w 1925 roku – 208²⁵. Było to prawdopodobnie głównym powodem reorganizacji szkoły, która od 15 stycznia 1925 roku funkcjonowała jako pięcioklasowa²⁶. Wiadomość ta nie jest pewna, gdyż w innych źródłach jest mowa o czteroklasowej szkole jeszcze w 1930 roku²⁷. 15 kwietnia 1925 roku szkoła otrzymała imię Władysława Jagiełły. Była wtedy jedną z dziewięciu szkół w okręgu jaworznickim i miała numer 8²⁸.

W 1925 roku szkoła miała 3 izby lekcyjne o łącznej powierzchni 135,8 m². Uczyło w niej 7 nauczycieli, w tym 6 etatowych. Tygodniowo odbywało się 131 godzin lekcji. Do szkoły uczęszczało 208 dzieci, z tego większość (205) miała do pokonania drogę poniżej 1 km²⁹. Według sprawozdań inspektora szkolnego, w roku szkolnym 1927/28, absencja w obwodzie chrzanowskim wynosiła średnio 15,5%. Na tym tle szkoła w Jęzorze nie przedstawiała się najgorzej, gdyż absencja wynosiła tu kilka zaledwie procent. Wskaźnik absencji pozwalał na orientację co do stopnia analfabetyzmu³⁰. Liczba uczniów powoli, ale stale rosła. W 1931 roku do szkoły uczęszczało 237 dzieci; w 1939 roku – 250 dzieci³¹.

Działalność szkoły i wówczas nie ograniczała się do nauczania. W 1933 roku istniała w Jęzorze czytelnia świetlica zorganizowana przez Polską Macierz Szkolną³². W 1933 roku szkoła zorganizowała sadzenie drzewek. Przypadkowy obserwator zza Przemysły pisał:

²⁰ „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich”, R. 5: 1912, nr 6/7, s. 43.

²¹ „Polska Artystyczna. Kalendarz informator muzyczny, literacki, sztuk plastycznych, teatralny i kinematograficzny”, 1923, s. 140.

²² M. Leś-Runicka, dz.cyt., s. 74.

²³ Tamże, s. 211.

²⁴ sp21sosnowiec...

²⁵ M. Leś-Runicka, dz. cyt., s. 213.

²⁶ sp21sosnowiec...

²⁷ M. Leś-Runicka, dz. cyt., s. 98.

²⁸ Tamże, s. 130.

²⁹ *Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26*, Warszawa 1927, s. 411.

³⁰ M. Leś-Runicka, dz. cyt., s. 101.

³¹ Tabela nr 7 [w:] Tamże, s. 213.

³² „Expres Zagłębia”, R. 8: 1933, nr 68, s. 4.

Szkola w Jęzorze, prawdopodobnie w okresie międzywojennym. Zasoby <https://sp21sosnowiec.superszkolna.pl> (dostęp 20.07.2019)

Pamiętom kielo roków temu, jakie to piykne „święto drzew” miała szkoła powszechno na Jęzorze, jak to miyńszkańcy się na to cieszyli, iże rołż przecam bydzie znać i po ćmoku łona nowa droga od Niwki aże na okręt ku Chrzanowu; toż chętnie i ochwiarowali nieco na te stromiki. Rechtor i nauczycielki i nauczyciele wyprowadzili dziecka pochodem ze szkoły, każde dziecko otrzymało stromik i musiało go przy drodze własnemi rękami wsadzić w dole przedziyj wykopany, przywiesić na klapce miano łonygo stromiku i włosne, no i zobowiązać się pilnować go i podlywać. I tak bóło s tem piyknie, aże nie zetrwało 2 miesiące i juzech nie widziol ani jednego stromika cołkiego, a po niekterych eno stykół kiejby mały kołek coby przechodzący to ćmoku dobrze się to niego piznół abo i skaleczył³³.

Pomimo wzrostu liczby dzieci nauka nadal odbywała się w tej samej dwuizbowej szkole. W 1937 roku rozpoczęto starania o budowę nowej:

Odbija się to na przykład na szkolnictwie. Gmina Jęzor liczy około 3.500 mieszkańców, a posiada tylko jedną starą szkołę z dwiema salami wykładowymi. Inne dwie sale znajdują się w gmachu Gwarectwa Jaworznickiego. Potrzeba budowy nowej szkoły jest więc bardzo paląca. Potrzeba mieć przynajmniej 7 sal wykładowych, halę gimnastyczną i małą salkę na przedstawienia amatorskie dla dzieci. Koszty budowy nowej szkoły obliczają na 40 000 zł. Trzeba zatem przystąpić do tworzenia funduszu w drodze publicznej zbiórki celem rozpoczęcia budowy. Zbiórki takie będą urządzone wśród obywateli Jęzora co miesiąc, po 1-szym.

³³ Gustlik łosprowio, „Polska Zachodnia”, R. 8: 1933, nr 285, s. 14; kilkadziesiąt lat później ja także wraz z kolegami sadziłem drzewa – wszystko wyglądało tylko trochę lepiej.

Trzeba, aby każdy dał coś w miarę możliwości. Gdy zbierze się pewien fundusz i zapoczątkuje budowę, wówczas władze przystąpią z pomocą finansową, aby doprowadzić do wykończenia budowy.

Robotnicy! Dzieci nasze muszą zdobyć potrzebną naukę w walce o byt. Analfabetą każdy poniewiera. Oświata jest pierwszym etapem wyzwolenia klasy robotniczej. Im lepsze są szkoły ludowe, tym bliższy jest dzień wyzwolenia. Składajcie na budowę szkoły w Jęzorze³⁴.

W 1939 roku naukę rozpoczęto później i w innych warunkach. Pierwszym dniem nowego roku szkolnego był 15 października. Niemieccy okupanci zakazali używania polskich podręczników i wprowadzili obowiązkową naukę języka niemieckiego³⁵. W roku szkolnym 1942/43 do tak okaleczonej szkoły uczęszczało 356 dzieci, a opiekę nauczycielską sprawowały zaledwie 3 osoby³⁶. W styczniu 1944 do szkoły w Jęzorze została przeniesiona z Jaworzna nauczycielka Władysława Piwowońska³⁷. Obecność tego zasłużonego i doświadczonego pedagoga musiała pozytywnie wpłynąć na jęzorską edukację. 16 stycznia 1945 roku szkoła została zajęta przez wojska niemieckie. Niemcy prawdopodobnie nie wiedzieli, że patronem szkoły jest nadal Władysław Jagiełło. 27 stycznia uciekli w popłochu. Niestety naukę można było wznowić dopiero 19 lutego 1945 roku³⁸. W tym i kolejnym roku w szkole uczyła nauczycielka Aniela Kamińska.

Być może te dziesiątki lat trudnej szkolnej egzystencji jakoś tłumaczą opisane na wstępie wydarzenia.

BIBLIOGRAFIA

AKTY PRAWNE

Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi, 1905, nr 23, nr 45

Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi, 1906, nr 7

Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi, 1907, nr 20

³⁴ *Budujemy nową szkołę powszechną w Jęzorze*, „Gazeta Robotnicza”, R. 41: 1937, nr 40, s. 6.

³⁵ sp21sosnowiec...

³⁶ A. Urgacz-Szczęsna, dz. cyt.

³⁷ M. Leś-Runicka, dz. cyt., s. 155.

³⁸ sp21sosnowiec...

OPRACOWANIA

- M. Leś-Runicka, *Historia szkolnej edukacji w Jaworznie do 1945 roku*, Jaworzno 2004
- Skorowidz gminny Galicji: opracowany na podstawie wyniku spisu ludności z dnia 31.12.1900*
- Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego. 31. Posiedzenie III. Sesji VIII. Peryodu Sejmu Galicyjskiego z dnia 1. Października 1907
- Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim, 1906, 1907
- Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26*, Warszawa, 1927

ARTYKUŁY Z CZASOPISM

„Expres Zagłębia”

R 8: 1933, nr 68, s. 4

„Gazeta Robotnicza”

Budujemy nową szkołę powszechną w Jęzorze, R.41: 1937, nr 40, s. 6

„Gazeta Lwowska”

1905, nr 190, s. 5

„Górnoślązak”

R. 9: 1910, nr 29, s. 3

„Polska Zachodnia”

Gustlik łosprowio, R. 8: 1933, nr 285, s. 14

„Polska Artystyczna. Kalendarz-informator muzyczny, literacki, sztuk plastycznych, teatralny i kinematograficzny”, 1923

„Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich”

R. 5: 1912, nr 6/7, s. 43

„Przewodnik Oświatowy. Organ Towarzystwa Szkoły Ludowej”, 1907, nr 1

Sprawozdanie z posiedzenia V Zjazdu delegatów Kół T.S.L. okręgu krakowskiego, s. 47

„Słowo Polskie” (wydanie popołudniowe)

1907, nr 386, s. 6

„Straż nad Odrą”

R. 6: 1908, nr 40, s. 3

„Wielkopolanin”

Z Galicyi, R. 24: 1906, nr 48, s. 3

NETOGRAFIA

sp21sosnowiec.superszkolna.pl (dostęp 20.07.2022)

A. Urgacz-Szczęsna, *110 lat szkoły w Jęzorze*, 2015. Pozyskano z klubzagłębiowski.wordpress.com (dostęp 20.07.2022)